

อินนัมสยามยุทธรตอนปลาย (พ.ศ. 2388)

สภาพเหตุการณ์ทางฝ่ายไทยและญวนระหว่าง พ.ศ. 2385 - 2388

เจ้าพระยามรราช พระองค์ดวง พระพรหมบริรักษ์ ซึ่งพ่ายแพ้วานที่เมืองโชคกแตกทัพถอยกลับมาถึงเมืองพนมเปญ ได้จัดให้พระยาพระเชษฐภคมิตร 2 กอง ๆ ละ 200 คน ให้อยู่คุ้มครองชาวเมืองตรัง และลาดตระเวนรักษาคานทางสืบราชการญวน นอกจากนี้ มีหนังสือไปถึงกองทัพหลวงพิพิศเสนา พระยาโสเกชะ ซึ่งตั้งค่ายประชิดญวนที่ปักเสียดหลังเมืองบันทายมาตให้ถอยทัพมารักษาเมืองกำปอด เมืองกะพงโสม

เจ้าพระยาบดินทร์ เห็นว่าการที่ฝ่ายไทยเสียทีมาครั้งนี้จะยึดกรุงพนมเปญต่อไปไม่ได้ ค่ายอยู่ใกล้แดนญวน จึงตกลงจะพานักองคดวงกลับมาเมืองอุคงภราชัย โดยมีคำสั่งให้เจ้าพระยามรราช นักองคดวง พระยาพิชัยสงคราม พระยารามกำแหง พระรามพิไชย พระรามเดชะ พระยาสังฆะ พระฤทธิฤไชย คุมไพร่พลไทย ลาว เขมรป่าดง รวม 3,726 คน ไปสร้างเมืองใหม่ให้นักองคดวงที่อุคงภราชัย จัดการสร้างป้อมเพินดินให้แข็งแรงเตรียมไว้ต่อสู้กับนักองคและพวกญวน อย่างไรก็ตาม ที่พนมเปญก็ยังไม่ไคตั้งเสียดที่เดียว เพราะเกรงญวนจะยกกองทัพเรือขึ้นมาตั้งรักษาเมืองพนมเปญตั้งเกา ค่ายจนถึงฤดูน้ำญวนสามารถใช้เรือใหญ่ลอยลัดไปมาแห่งไคไคสะดวก อีกประการหนึ่ง พนมเปญเป็นทางน้ำรวมบันจบกันใช้เรือไปมาได้เร็ว ฝ่ายไทยจึงให้จัดแจงตั้งค่ายขึ้นใหม่ที่พนมเปญ 4 ค่าย หันหน้าลงไปทางแม่น้ำคอยต่อสู้กับกองทัพเรือของญวนที่จะยกขึ้นมาตามลำแม่น้ำป่าสัก รวมค่ายเกาอีก 2 ค่าย เป็น 6 ค่าย และสร้างป้อม 6 ป้อม สูง 10 ศอก ตั้งปืนใหญ่กระสุน 3 นิ้ว 4 นิ้ว ป้อมละสี่หาคะบอก ปักรั้วตามลำน้ำหน้าเมืองพนมเปญทางปากน้ำทะเลหม นอกจากนี้ ทำลายเรือคายตึกเกง ป้อม โรงเรือน โรงบั้นของญวนที่พนมเปญกับที่ค่ายโพพระบาทซึ่งญวนเคยตั้งเมืองให้นักองจันเสียด และไคตั้งค่ายที่เกาะโพพระบาทขึ้นใหม่ 2 ค่าย รวมทั้งป้อม 4 ป้อม สูง 8 ศอก ตั้งปืนใหญ่ป้อมละกระบอก และยังมีไคตั้งค่ายที่ฟากละว่าเอมปากน้ำทะเล-

เลหมและที่ฝากจโรยจ้งวว ไ้จ้คก่าล้งคคยบ้องกัันไว้ส่วนหนึ่งไม้ไ้หญวนมายึคไ้ก้งาย ๆ ไ้คยไ้พระยาปราจันบุรี พระพรหมบริรักษ์ พระยามรงค์วิไชย พระกำแหงมหิมาเจ้าเมืองกระบินบุรี พระยายกกระบัตร์เมืองนครราชสีมา พระนรินทร์โยชาปลัดเมืองพระตะบอง นายทัพนายกองไทย ลาว เขมร อยุร์รักษาป้อมคายบ้านเมืองท้ง 3 แหง บ้องกัันเขตแดนเมืองพนมเปญ เป็นก่าล้งร้พลเขมร 3,000 คน กับชาวนครราชสีมา 5,000 คน การท้ไ้หม้ก่าล้งทหารอยุร์รักษามากเชนนี้ ท้จริงเป็นการลำบากมาก เพราะท้พนมเปญขาดแคลนเสบียงอาหาร พระภิกษุทงหนีไปท้อ้น ราษฎรทงหนีเข้าป่าหาหนอไม้ กลอย ประทังชีวิตอนึ่ง ชาวท้จมีนไ้วยวรรณาดจะไปสงท้เมืองก่าปอคนันชนชั้นไม้ไ้ครไ้ได้ เพราะช้คค้วยไม้มีเรือล้าเลียงสงจ้งชนชาวทยกลับเข้ากรุงเทพา เมืองพนมเปญจ้งกัันดารอยางท้สุด

สำหรับทางญวนนั้ พ้าทะเลหะ สมเด็จพระยา พระยาจักรี พระยากลาโหม ซึ่งรับอาสาเจ้าเวียตนามมาช่วยราชการนักองอิมถูกส่งตัวกลับมายังเขมร ไ้ท้ทำหนังสือ 12 ฉบับ เกลียกลอมไม้ไ้พระยาพระเชมรรบพุงกััน แต่ปรากฏว้า ไม้มีผู้ไ้คเข้าค้วย กลับนำหนังสือท้งหมคมาไ้พ่ายไทย

เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2385 ฝ่ายไทยสืบไ้คความว้าญวนคิดจะมายึคกรุงพนมเปญค้ไน้หนักองอิม องจันลันมิญแม่ท้พญวนเกณท้ก่าล้งทหารไ้ค 10,000 คน ยกมาถึงเมืองไซคก และพระเจ้าเวียตนามเทียวตรีไ้คสงก่าล้งเพื่อเป็นท้พทนนจากกรุงเวออีกเป็นจำนวนมาก ไ้คยมีองศาเต็องเป็นแม่ท้พ แต่ปรากฏว้า เมื่อยกมาถึงไซงอน ท้งกองท้พท้เกณท้ไ้คไ้หมจากเมืองไซงอน เมืองคงนาย เมืองสมถอ เมืองลองโ้ 2,000 คน และกองท้พจากกรุงเว 5,900 คน เกิดลมป่วยค้วยอหิวาตกโรคเสยชีวิตเป็นอันมาก พลเมืองพลอยติดโรคระบาดค้วย การท้ไรไ้ถนาจ้งหยุดชงกั เป็นเหตุไ้ราคาข้าวสารและสินค้าจำพวกอาหารต่าง ๆ แพงขึ้นมาก แม่ท้พญวนเกิดล้งเลในการค้คคิสนใจจะท้อยางไร พอค้กัับในขณะนั้มีค้ล้งจากกรุงเวไ้หงศาเต็องถอนทหารกลับกรุงเว เพราะเกิดเหตุการณรรุนว้ายขึ้นท้ตั้งเกีย ซึ่งสืบเนื่องจากการขึ้นครองราชสมบัติของพระเจ้าเทียวตรี องเกียนอานพระปิตุลาไม้พอพระทัยเกิดชิงราชสมบัติกัันขึ้น องเกียนอานหนีไปอยู่ตั้งเกียและขุนนางหัวเมืองตั้งเกียไ้คเข้าค้วย เมื่อกี้ก่าล้งพรอมเพรียงแลวองเกียนอานจ้งยกท้พมาตีหัวเมืองช้งขึ้นกัับกรุงเว

พระเจ้าเทียวตรีให้เกณฑ์กองทัพที่กรุงเวออกสูรบ แต่กองทัพที่ขึ้นไปนั้นกลับไปเข้ากับอง-
 เกียนอาน จึงมีหมายให้องศาต้องถอนทหารจากไซงอนกลับไปช่วยราชการ แต่ก็ได้จัด
 ให้บรรดานายทัพนายกองบางส่วนรักษาเขตแดนไว้ให้มั่นคง คอยเหตุนี้ นโยบายที่จะตี
 เมืองเขมรคืนให้กองทัพจึงเป็นอันสงบกันไปคร่าวหนึ่ง นอกจากนี้ ทางเมืองญวนเกิดขัด
 แยงกับฝรั่งเศสด้วยเรื่องศาสนา กล่าวคือ พระเจ้าเทียวตรีทรงเจริญรอยพระเจ้ามินมาง
 พระราชบิดาในนโยบายเกี่ยวกับฝรั่งเศสและพวกคริสตัง ทรงนิยมขนบธรรมเนียมจีนอย่าง
 มากเช่นเดียวกัน ในตอนต้นรัชกาล ไม่ได้ทรงกดขี่พวกคริสตังอย่างไร ถึงแม้พระราช-
 กฤษฎีกาที่ได้ประกาศใช้ในรัชกาลก่อนมิได้มีข้อยกเว้นเปลี่ยนแปลงอย่างไร แต่ทว่าการโฆษ-
 ณาชวนเชื่อของพวกคริสตังคาชอลิกถึงลักษณะการที่ญวนกดขี่พวกคริสตังอย่างโหดร้ายนั้น ได้
 ได้รับความปลุกปั่นให้รุนแรงขึ้น กิจการทั้งปวงในเมืองญวนจึงอยู่ในสายตาของนักการเมือง
 ฝรั่งเศสเพิ่มขึ้น ฉะนั้น ใน พ.ศ. 2386 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบชื่อ เฮโรอิน
 (Héroïne) มุ่งค้ำการเรือชื่อ ฟาแวง เลเวค (Favin Lévêque) มาทอดสมอที่
 อ่าวตูราน (Tourane) เพื่อร้องขอให้รัฐบาลญวนปล่อยพวกบาทหลวงที่จับขังไว้ แต่พวก
 ขุนนางญวนแกล้งทำเฉยเสีย เลเวคจึงจะไปเรียกร้องจนถึงกรุงเว พวกขุนนางญวนรู้-
 สึกคร้ามจึงได้ปล่อยบาทหลวงคืนให้แก่ฝรั่งเศส อนึ่ง ใน พ.ศ. 2384 สังฆราชเลอแฟยัว-
 เรอะ (Lefebvre) ถูกจับที่เมืองวิญสอง และถูกตัดสินประหารชีวิต แต่นายพลเรือโท
 เซซิล (Cécille) แม่ทัพเรือฝรั่งเศสในภาคทะเลจีน ให้นำเรือรบมาขูญวนยอม
 ปล่อย ดังนั้น ฝรั่งเศสจึงในนโยบายนำเรือรบมาขูญวนให้ปลดปล่อยบาทหลวง และตกลง
 จะร้องขอเป็นทางการ ขอให้เข้มแข็งขึ้น

เจ้าพระยาบดินทรเห็นญวนไม่ทำการรุกเพราะมีเหตุการณ์ภายในบ้านเมืองจึง
 ปล่อยให้กำลังส่วนหนึ่งไปอยู่ที่เมืองปราจีนบุรีบ้าง เมืองกระบินบุรีบ้าง เพราะในหัวเมือง
 แถบนี้ชาวปลาอาหารหาได้สะดวกกว่าที่กรุงพนมเปญ เจ้าพระยาบดินทรเองขอเข้ามาแจ้ง
 ราชการในกรุงเทพฯ ให้แต่เจ้าพระยาพลเทพ หลวงพิพิธสุภา พระวิจิตสงคราม ออกไป
 ตั้งค่ายซัดดาทัพอยู่ที่ตะโพงขุมไม้ใกล้เมืองกำปางจาม คอยระวังเหตุการณ์แห่งฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
 ทางหนึ่ง ที่เมืองพนมเปญดังกล่าวมาแล้วอีกทางหนึ่ง ส่วนที่แปรกสนนใจ ที่คลองโปลัก และ

ที่กำแพงตะแบกมีกองทัพเขมรไปตั้งรักษาอยู่กำลังไม่กี่ร้อยคนนัก

ระหว่าง พ.ศ. 2386 ถึง พ.ศ. 2388 เหตุการณ์ทางเมืองเขมรสงบอยู่ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2386 ทางฝ่ายญวนเกณฑ์ไพร่ตามหัวเมืองชุกคลองหน้าค่ายเมืองโชกตลอดไปถึงเกาะแตง จะมาตั้งค่ายที่แขวงเมืองลำนวน เพื่อจัดตั้งตลาดให้ราษฎรซื้อขายกับราษฎรเขมร และนโยบายการจัดตั้งตลาดนี้ บรรดาเจ้าหญิงเขมรมีสกุลอักษรแจ้งให้กองทัพหลวงทราบ

... ข้าได้พบกับทั้งสองเรื่องขอให้ราษฎรเขมรและราษฎรญวนได้ขึ้นลงไปมาค้าขายด้วยกัน ต่อมา ณ วันแรม 14 ค่ำ เดือน 6 นี้ องค์เจ้าโตเข้าไปเฝ้า ณ เมืองเว ครั้นมาถึง ณ วันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 11 องค์เจ้ากลับมาถึงค่ายมัตจรุก แล้วได้พูดเรื่องราชการกับข้าว่า เมื่อเดิมราษฎรญวนกับราษฎรเขมรขึ้นลงค้าขายแก่กัน หาได้มีความสิ่งใดแก่กันไม่ ครั้นราษฎรเขมรขบถจนวายขึ้นราษฎรญวนกับราษฎรเขมรก็มีไต่ค้าขายแก่กันมาจนทุกวันนี้ ราษฎรเขมรอดหยากเกลือ หนัก แลสารพัดสินค้า ก็เล็ดลอดไปค้าขายแก่ราษฎรญวน ครั้นไปพบกับกองทัพสยาม เขาก็จับเอาไปทำโทษต่าง ๆ

มา ณ บัดนี้รับสั่งจากพระเจ้ากรุงเว ทรงพระเมตตาโปรดราษฎรทั้งสองพระนคร โปรดใหม่ดังนี้ว่า ถ้าแมนวาราษฎรเขมรอยากค้าขายกับราษฎรญวนให้ออกมากองวา ส่วนเมืองกองรขึ้นกับไซงอน เมื่อนั้นแหละสินค้าแลแพรสรรพสินค้าต่าง ๆ ชีบริบูรณ์มาก บัดนี้ องค์เจ้าผู้สำเร็จราชการค้าขายมัตจรุกกับบรรดาองในทัพไซงอนคิดให้ราษฎรเขมรลงมาออกกองวาตาองตรงกันกับเมืองรมตะเล เพื่อจะไต่ค้าขายกับราษฎรญวน องค์เจ้าผู้สำเร็จราชการเมืองไซงอนจะจัดให้พลทหารมาตั้ง ณ อ่าวสวายมี คอยระวังรักษาราษฎรญวน ๆ จึงกล่ามาค้าขายกับราษฎรเขมรได้ ห้ามมิให้ราษฎรญวนเกาะจับตัวราษฎรเขมรอีกต่อไป ส่วนราษฎรเขมรก็เหมือนกัน ถ้าแมนวออยากตีแก่กันแล้ว ห้ามมิให้เกาะจับตัวราษฎรญวนอีกต่อไป ส่วนขุนนางข้าราชการกับไพร่บ้านพลเมืองเขมร ประพฤติการหุจะริตต่อแผ่นดิน

ณวนั้น พระเจ้ากรุงเว้ไปรคยโก หนีให้ทั้งสี่ น เพื่อราษฎรทั้งสองพระนครจะได้
อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

ขอให้สมเด็จพระปิตุลา มีประกาศห้ามปรามทุก ๆ หัวเมืองบรรดาขึ้นแก่กรุงกำ-
พูชา ถ้าเมตตาเห็นราษฎรยวนนำสินค้ามาขายให้ราษฎรเขมร ขออย่าให้ราษฎร
เขมร เกาะจับตัวอีกเลยเป็นอันขาด...¹

นอกจากนี้ทางฝ่ายณวนได้ออกประกาศให้หัวเมืองทุกอำเภอทุกตำบลของเขมรทราบถึงนโยบาย
ค้าขายระหว่างราษฎรยวนและเขมรดังนี้.-

... ค้วย ณ บัดนี้ มีรับสั่งเจ้าเทวดาคือพระเจ้าเมืองเว้ ใของผู้ใหญ่ทั้งสองนำ
ขุนนางจวนคุก ซึ่งเป็นขุนนางไซ เป็นยวนขึ้นมาทำค้าขายแลค่าน ณ ตำบลเพ็ญกวาน-
วา ตรงคลองสวายมี เพื่อจะได้ไวจัดตลาดแลท่าเรือให้กับราษฎรยวนนำแพรสี-
นาคำขึ้นมาค้าขายแก่ราษฎรเขมร ให้รับความสุขสบายตั้งแต่เดิมา พระราชดำริ
ข้อนี้มาจากพระมารดา นักพระองค์วง กับพระภคินี เมื่อ ณ ครั้งก่อนที่มีรับสั่งนี้
ได้ขึ้นเสนอถึงขุนนางผู้ใหญ่ มีเคื่นอานยาง เป็นต้น ขอให้ราษฎรเขมรกับราษฎร
ยวนได้รับความสบายไปมาค้าขายแก่กันเหมือนแต่เดิมา จึงโปรดเกล้า ฯ พระ-
ราชทานให้ค้าขายแก่กัน กับห้ามมิให้รบราฆ่าฟันกันอีกต่อไป

... ข้าราชการผู้ใหญ่ในฝ่ายอานาม ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ณตำบลที่กล่าว
ข้างต้นนี้เป็นช่องทางแห่งราษฎรทั้งสองพระนครไปมาค้าขายแก่กัน จึงโปรดให้
องผู้ใหญ่ทั้งสองนำขุนนางแลพลทหาร ขึ้นมาทำค้าขายและค่านสำหรับป้องกันราษฎรยวน
กับราษฎรเขมรค้าขายแก่กัน ให้ได้ความสุขสปีไป กับห้ามมิให้ขุนนางข้าราชการ
ฝ่ายทหารพลเรือนข่มขู่ราษฎรเขมรต่อไป

¹ สมุคไทยคำ. หมายเลข 2. จ.ศ. 1205. สุกอักษรสุมเด็จพระภคินี ถึง
พระเจ้ากรุงกำพูชา เรื่องราชการทัพเขมรกับณวน.

ข้อนี้พระมรดาภิพพระภคินีฯ นักพระองค์ดวง กับจากวินตัว ได้ทำหนังสือทูลมายังนักองค์ดวง เพื่อทรงทราบแล้วให้หนังสือประกาศไปบรรดาหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือจงทุกเมืองให้ใคร่ทั่วกัน แต่ไม่ทราบว่านักองค์ดวงได้มีประกาศไปตามหัวเมือง ตามไปบอกแล้วหรือยังไม่ทราบ จึงเห็นแต่ราษฎรบ้านใกล้เคียงตลาดออกค้าขายกับราษฎรยวนบ้างเล็กน้อย ส่วนราษฎรนอกจากนั้นหาเห็นออกค้าขายไม่ เหตุดังนี้ จึงองผู้ใหญ่ทั้งสองมิได้บอกมายังผู้ว่าราชการเมืองแลกรมการทั้งหลายให้พูดบอกราษฎรให้รู้ทั่วกัน ให้ออกค้าขายแก่ราษฎรยวนดังแต่ก่อนมา...¹

เหตุการณ์ใน พ.ศ. 2386 นอกจากเรื่องญวนตั้งตลาดค้าขายกับเขมรแล้ว ยังมีเหตุการณ์อีกอย่างหนึ่ง คือ นักงอิม ซึ่งอยู่ที่อารักขาอุปการะของญวนถึงแก่กรรมเมื่อเดือนมีนาคม ทำให้บรรดาเจ้านายเขมรตลอดจนขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งตกอยู่ในฝ่ายญวนหมดที่พึ่ง ได้เบนความหวังที่จะนำความสงบสุขสู่บ้านเมืองเขมรมายังนักองค์ดวง เจ้านายเขมรซึ่งอยู่ในความคุ้มครองของไทย " ณ วันเดือนมีนาคม 10 ค่ำ ปีมานจัตวาศก เพลาสามยามเสก งามอิมป่วยถึงแก่กรรม นักมานคากับบุตรหลานกำพร้าหาไม่เป็นที่พึ่งอยู่ก็แต่องผู้บุตรที่นักมรดาได้ให้ขุนนางไปพูดจากับองผู้ใหญ่ ให้เมตตาหนักมานคากับอนุประชาราษฎรให้มีความสุข องผู้ใหญ่ก็เมตตาอยู่แล้ว เกลือกราษฎรฝ่ายคางนี้จะคิดกระทำสงคราม เห็นว่าองผู้ใหญ่จะผันแปรต่อไปประการใดไม่รู้ องผู้บุตรคิดอย่างไรเมืองเขมรจะไคความสุขเหมือนแต่ก่อน..."²

นักองค์ดวงได้มีหนังสือชี้แจงถึงความปรารถนาให้สันติสุขของประชาชน แต่ยังไม่ไว้วางใจในท่าที ตลอดจนนโยบายค้าขายของญวน

¹ สมุคไทยคำ. หมายเลข 3. จ.ศ. 1205. เรื่องขุนนางญวนมาตั้งค้าขายในแดนเขมร.

² สมุคไทยคำ. หมายเลข 4. จ.ศ. 1205. หนังสือนักมรดาถึงพระองค์ดวง

... แต่ทุกวันนี้ข้าพเจ้าผู้บุตรจะได้คิดเป็นศึกใหญ่ให้พระนครทั้งสองเป็นโทษ
 ควบกันนั้นหามิได้ เพราะต้องเตียนกฤตคติคิดทำให้เขมรเคืองครอน จึงพากันกำ-
 ราบฆ่าพันธุวร ไม่มีผู้เป็นเจ้ารักษาเมืองเขมร จึงพากันทำหนังสือบอกเข้าไปกราบ
 บังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเพท จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพเจ้าออก
 มารักษาราษฎร ณ เมืองเขมร แคว้นไสรักษาบ้านเมืองก็ต้องรมครวังจึงจะได้ ทุก
 วันนี้ข้าพเจ้าผู้บุตรใจก็ยากเป็นพระราชไมตรี ให้พระนครทั้งสามเป็นศึกด้วยกัน
 แต่เกลือกพระไทยเจ้าเวียตนามกับใจองผู้ใหญ่คางนี้ไม่ยอมด้วยความซื่อจริง ๆ
 ยอมแต่ปาก ควบเห็นว่าหนักมานคาไม่สมายใจไป คิดอานกับข้าพเจ้า ๆ ก็ยอมให้
 คิดอานแต่กลอสบายใจสักคราวหนึ่ง ถ้าเขายอมเป็นทางพระราชไมตรีจริง เพนเขา
 จะเปิดทางให้ขุนนางแลราษฎรคางนี้ไปหาคางโนน คางโนนก็มาหาคางนี้ไม่มีกักขัง
 ทุกวันนี้ผู้วรก็ยังให้ตั้งคางทางรมครวังเขมรต่อเขมรไปมาหากัน ผู้วรต้องกวัดขัน
 ใหญ่วรกว่ากับมาควบ หาปล่อยให้เขมรต่อเขมรไม่... ข้าพเจ้าผู้บุตรยากแต่ให้
 พระนครทั้งสามเป็นศึกชควบกันตามประเพณีแต่โบราณมา บันคาราษฎรจะทำมาหา
 กินไปมาซื้อขายได้สะดวก... ควบทานเทิ ญออกมาทุกวันนี้ ทานมีแต่ช่วยทำนุบำรุง
 ขุนนางแลราษฎรเมืองเขมรให้ได้ความสุขเป็นบ้านเมืองต่อไป...¹

ใน พ.ศ. 2387 เหตุการณ์ทางเมืองเขมรก็สงบเช่นกัน เพียงแต่ญวนยังไม่ละความพยายาม
 ไขนโยบายเกลี้ยกล่อมเขมรฝ่ายไทยอีก

... ควบมีรับสั่งเจ้าเวียตนามลงมาว่า แดกอรเมืองพนมเปญไม่เป็นปรกติราบ
 คาย พวกพญาพระเขมรและราษฎรทั้งปวงมีความสงไสย กลัวสคั่งสเหือนไปทั้งสิ้น
 พวกราษฎรในแผ่นดินเมืองเขมรต้องกระจัดพรัคพรากจากภูมิลำเนา ไม่ได้ทำมาหา
 กินโดยปรกติ บัดนี้ เจ้าเวียตนามมีน้ำใจกว้างขวางโอบอ้อมแก่พวกพญาพระเขมร
 และราษฎรทั้งสิ้น ถ้าแมนกลับใจอ่อนน้อม โทษซึ่งมีอยู่แต่ก่อนนั้นจะยกโทษให้ แล้ว

¹ สมุคไทยคำ. หมายเลข 4. จ.ศ. 1205. หนังสือพระองค์ควงถึงนักมารคา.

ศิขสงสารราษฎรเมืองเขมรไต่ความอดหยากจะไต่ตั้งตลาดซื้อขายถึงกัน ค้วยเจ้า-
 เวียดนามมีน้ำใจเมตตาญวรกับเขมรเหมือนกัน... ถ้าพญาพระเขมรจะศิขกลับใจ
 ออन्नอมเป็นอันแนแล้ว ก็ให้พญากลาโหมมีหนังสือบอกความมาให้แจ้ง อยวาท
 ที่มีโทษจะยกโทษให้ ทั้งความชอบก็จะมีขึ้นใหม่ค้วยนั้นให้หนัก องค้วกับพญาพระ-
 เขมรและราษฎรกับพวกจีนจามแซกทั้งนั้น จงรู้ความอันนี้ให้แจ้งทั่วกัน เป็นความจริง
 อยามีความสงไส...¹

ในตอนกลางเดือนธันวาคม พ.ศ. 2387 ก่อนที่เจ้าพระยาบดินทร์จะกลับเข้ามา
 แจ้งราชการที่กรุงเทพฯ ไต่ข่าวว่า องไบจีนแม่ทัพคนใหม่ของญวนที่เมืองโชกโกไต่สงกำลัง
 ทหารรวม 1,500 คน มาที่เมืองเปียมเพื่อตีเมืองกำปอด พร้อมทั้งขู่ว่าพระเจ้าเวียตนาม
 เที้ยวตรีโปรดให้ส่งเจ้านุญถึงมาครองที่กรุงพนมเปญ จะให้หมีกองทัพใหญ่พร้อมทั้งกองทัพเรือ
 5 ลำขึ้นมาควย ถ้าขุนนางเขมรคนใดไม่เขาควยจะมาเสีย เจ้าพระยาบดินทร์ไต่ทราบก็
 ไม่ไว้ใจในราชการ จั้ให้พระเมือง พระวันชาติพิมล ออกญาสุริยวงศ์ คุมไพร 150 คน ไป
 ช่วยรักษาเมืองกำปอด ให้หลวงมหาดไทย หมื่นชำนาญตรี ออกญาเสนาบดี คุมไพร 50 คน
 ไปช่วยรักษาเมืองเปียมกำลังทหารที่มีอยู่นั้นน้อย จึงได้มีหมายเรียกกองทัพไปพักอยู่ที่เมือง
 ปราชินบุรี เมืองกระบินบุรี เมืองประจันตคาม เมืองวัฒนานคร กลับออกไปเมืองพระตะบอง
 หมด และเกณฑ์พวกที่ทำถนนหนทางในบริเวณเมืองพระตะบองออกไปช่วยที่เมืองพนมเปญอีก
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเรื่องที่ญวนจะส่งเจ้านุญถึงมาเมืองพนม-
 เปญนั้นไม่จริง เป็นนโยบายของญวนที่จะใช้เจ้าหญิงเซ็คเป็นหุ่นไว้เกลี้ยกล่อมเขมรต่อไป
 เพราะนักองอิม เจ้านายผู้ชายซึ่งเป็นคู่แข่งกับนักองค้วถึงแก่กรรมไปแล้ว ครั้นฝ่ายไทย
 เตรียมตัวเผชิญกับเหตุการณ์พร้อมแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีกองทัพญวนยกขึ้นมา เจ้าพระยา-

¹ สมุคไทยคำ. หมายเลข 5. จ.ศ. 1206. คำแปลหนังสือญวนถึงพระยา-
 กลาโหม.

บดินทรจึงมอบราชการให้พระพรหมบริรักษ์อยู่ช่วยนักกองคงป้องกันบ้านเมือง และเจ้าพระยามหินทร เองกลับเข้ากรุงเทพฯ

ในระหว่างที่สภาพการณ์ทางเมืองเขมรสงบลงนั้น ฝ่ายไทยได้ถือโอกาสส่งกำลังไปครอบครองดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปถึงบริเวณเทือกเขาแดนญวนอีก คือ ได้เข้ายึดเมืองตะโปน (หรือชโปน) เมืองนอง เมืองพิน เมืองคำมวน (คำมวนก็เรียก) เมืองคำวอ เมืองวัง เมืองคำน้อย พะบาง เชียงรม แคว้นที่เข้าครองของไทยสมัยนั้น คอนข้างจะร้ายแรงเกี่ยวกับญวน คือ ไปตั้งคานเก็บภาษีอากร และคอยป้องกันข้าศึกตามชายแดน แต่ประชาชนพลเมืองนั้นมักจะบังคับกวาดต้อนเอาเข้าไปไว้ในพระราชอาณาจักร ในคราวที่กล่าวนี้ก็ได้นำมาให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณเมืองกาฬสินธุ์ เมืองสกลนคร เป็นที่ซึ่งเจ้านวงศ์เคยมากวาดต้อนผู้คนไปจนเกิดกระด่าระสาย จึงมีพลเมืองน้อย ฉะนั้น ในตอนนี้จึงได้ต้อนเอาพลเมืองจากที่อื่นใหม่มาตั้งถิ่นฐานให้เป็นปึกแผ่นขึ้นอีก

ในตอนปลายปี พ.ศ. 2387 ญวนมีท่าทีว่าจะพยายามเอาอำนาจในเขมรถับคืนมา ฝ่ายไทยได้สืบทราบว่ญวนเตรียมสะสมกำลังทหารขึ้นมาอีก ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2388 ญวนเริ่มโจมตีโยบายทั้งเกลี้ยกล่อมและขู่ขุนนางผู้ใหญ่เขมร

... มีรับสั่งเจ้าเวียงตนามว่า บันดาเขมรจีนแขกจามซึ่งทำความผิดสู้รบกับญวนแตกอรันก็เป็นความจำใจ ถารู้ตัวกลับใจมาเข้ากับญวนแล้ว เจ้าเวียงตนามจะยกโทษให้ ทั้งจะมีความชอบด้วย อย่าให้พระยาพระเขมรจีนแขกจามมีความสงไสเลย ถ้าผู้ใดเข้าหากองทัพช่วยสกัดไทยไว้สู้รบฆ่าฟันไทยตายจับตัวได้ก็ดี สิ่งเอาเครื่องสาตราวุธไว้ได้ก็ดี เอามาส่งให้กับเรา ๆ จะให้บำเนตรางวัน และมีหนังสือไปกราบทูลเจ้าเวียงตนามผู้มีความชอบ เจ้าเวียงตนามจะตั้งให้เป็นขุนนางมียศตามผู้ใหญ่ญวนน้อย ชื่อเสียงก็จะปรากฏสืบไปในแผ่นดินให้พวกเขมรจีนแขกจามอดใจอยู่ ๒ - 3 เดือน แตรกลไไทยไปเสียให้พนเขตแดนแล้ว ญวนกับเขมรก็จะได้ไปชื่อชายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมือนแตกอน กองทัพยกมาเมืองพนมเปญครั้งนี้เราได้ประกาศกำชับกำชานายทัพนายกองไพร่ทหารทั้งปวงรู้ทั่วทั้งสิ้น อย่าให้

ผู้ใดกระทำคุณแห่งเก็บรับเอาทรัพย์สินของ ๆ เขมรตั้งแต่สิ่งหนึ่งขึ้นไป จับตัวไค้จะเอาโทษจงหนัก ถ้าผู้ใดยังเข่าอยู่กับไทยมาสู้รบกับญวณก็ดี กับคบหาปิดบังไทยไว้ก็ดี ถ้าญวณจับไค้จะทำโทษให้สาหัส...¹

... ถ้าพวกขุนนางพญาพระเขมรกับราษฎรไม่เชื่อถือนองผู้ใหญ่ ๆ จะยกกองทัพขึ้นมาตีไทยยับเยินไปทั้งสิ้น แลราษฎรเขมรใดความอดหยากอยู่ทุกบ้านทุกเมืองทั่วเขตแดนคงนี้จะคิดอ่านอย่างไร ถอยคำเราพูดบอกมาแต่ครั้งเดี๋ยวนี้นี้ ถ้าไม่เชื่อฟังก็ตามใจ ภายหลังอย่าให้หาเราเลย...²

แต่พวกเขมรชยาคในการปกครองของญวณ จึงไม่ยอมเชื่อหนังสือประกาศต่าง ๆ ที่ญวณส่งมา ขุนนางผู้ใหญ่เขมรใดคอบหนังสือญวณชี้แจงถึงการปฏิบัติของญวณที่มีต่อเขมรไม่เป็นดังทฤษฎีที่ญวณกล่าวไว้

... พญาพระเขมรกับราษฎรได้ประชุมกันครุ่นเหนือความว่า องผู้ใหญ่วักเอ็นดูพญาพระเขมรแลราษฎรไม่ไทนนี้ทั้งบ้านทั้งเรือน จะใดความอดหยาก และวากกองทัพไทยมาจับเอาบุตรพรญาเกบเอาทรัพย์สินของเขมร องยกกองทัพขึ้นมาเห็นพระวิหารเขมรงามดี องไค้จุคหุบไค้ยรถวายพระแล้วไค้กองทัพช่วยประจำรักษานั้น พญาพระเขมรก็มีจิตยินดี เห็นวองเอนครักเขมรจริง แลกองทัพไทยซึ่งภาเจ้ามาอยู่เมืองเขมรนั้น เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ไค้มีหนังสือประกาศให้ถึงเมืองเขมรทุกหัวเมืองว่า ถ้าคนไทยคนหนึ่งคนใดจะมาเกบพักแลจับเปตไค้ย เกบเอาทรัพย์สินของ ๆ เขมร ให้เขมรจับตัวไทยส่งไปให้เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ตั้งข้อมมือไทยที่ทำความเขมรนั้นเสีย ไทยหาไค้ไปเกบเอาทรัพย์สินของกระทำคุณแห่งเขมรที่เมืองบาพนม

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 12. จ.ศ. 1207. หนังสือประกาศมาถึงพญาพระเขมร.

² สมุดไทยคำ. หมายเลข 31. จ.ศ. 1207. หนังสืออภิญญาคนญวณเวียนวามาถึงพญาพระเขมร.

เมืองไพรแวงไม่ พญาพระเขมรกับราษฎรเห็นว่าเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่เอ็นดูรักใคร่
 เขมรเหมือนกับองรักเขมร แลแตกอระนองก็มีคุณกับเขมร ครั้นองเตียนกุนเอา
 เจ้าของเราไป องทำดังนี้ก็สิ้นบุญสิ้นคุณกัน เราจึงหาได้ไปรับทำราชการกับอง-
 ญวรอีกไม่ ภายหลังจึงยกกองทัพมาโดยเราให้เสียเข้าปลาทรัพย์สิ่งของหลายครั้ง
 องทำดังนี้เหมือนไม่เอ็นดูกับเรา ถ้าองเอ็นดูกับเราแลราษฎรเขมรจริงตั้งนั้นแล้ว
 องจะยกกองทัพมาทำไม จ้ให้แต่ขุนนางกับราษฎรเขมรแซกจามภาเจ้ามาแจ้ง
 เรา ๆ จะได้อุปถัมภ์กับเจ้าของเรารักษาวัว เจ้าก็จะคิดถึงคุณองญวร ราษฎร
 เขมรราษฎรญวรก็จะไปมาหากันได้ความสุขสบายเหมือนอย่างแตกอ...¹

ส่วนการยุแหย่ให้เกิดการวุ่นวายขึ้นในเมืองเขมรนั้นก็ เป็นนโยบายที่ญวนเคยทำสำ-
 เร็จมาแล้วหลายครั้ง ในเมื่อต้องการจะแย่งดินแดนซึ่งขึ้นแก่ไทย เช่น ครั้งนี้กองอิมกลาว
 หนักองดวง ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2388 หนักองดวงสืบได้
 ความว่า มีขุนนางผู้ใหญ่ถึง 11 - 12 คน ได้แก่ พระยาจักรี (มี) พระยาเสนาภูเขนทร
 (นพ) พระยาโกษาสงคราม (มม) พระยาเสนาพิพัฒน์ (โสม) พระยาโสทรไทย (โสม)
 พระยาศรีนครธรรมราช (มก) พระยาวงศาธิบดี (ศรี) พระยาภูเขนทรเสนา (ไปด)
 พระยามนตรีบุชิต (โตด) มโนศุกรกะลาภาศเสว โคตติตอกกับญวนและขอใหญ่ญวนส่งเจ้าหญิง
 เขมรมากรุงพนมเปญ ขุนนางเหล่านั้นรับอาสาว่าจะเข้าช่วย และก่อการกำเริบขึ้นกำจัด
 กองทัพไทยและหนักองดวงเสีย หากวานหนักองดวงรู้เหตุเสียพันจึงจับตัวพวกก่อการร้ายได้
 ให้ทำการสอบสวนและได้ให้การสารภาพว่าเป็นความจริง หนักองดวงจึงขอพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตประหารชีวิตขุนนางเหล่านั้นเสียทั้งหมด อย่างไรก็ตาม มีผู้สมรู้ร่วมคิด
 บางคนหนีไปไต่อยู่กับญวน ซึ่งตั้งค่ายที่เปียมปะเตียงถึง 2,000 คน และค่ายชายไทย
 1,000 คน ได้แก่ ศรีสุคนธ์ (เตียง) สี่ทิพวง (เกา) ศิลาภาศ (มง) วรราชรส สมองไชย

¹ สมุทไทยคำ. หมายเลข 31. จ.ศ. 1207. หนังสือออกญาพญาพระเขมร
 กับราษฎรถึงองภูใหญคนญวเวียนวาง.

แสนไชย (มัน) และพระคลัง (สุข) เมื่อญวนเห็นว่านโยบายยุทธการครั้งนี้ไม่สำเร็จตั้งประสงค์ ก็คิดจะไขกำลังเข้าโจมตีกรุงพนมเปญ ประจวบกับในขณะนั้นน้ำในแม่น้ำโขงมีมาก ทั้งญวนมีเรือรบอยู่พร้อมมากมายแล้ว ฝ่ายไทยมีแต่กำลังกองทัพภักทวิชาเขตแดน ญวนจึงเป็นฝ่ายเริ่มทำการรุกรานก่อน

การโจมตีของญวนในดินแดนเขมรฝ่ายเหนือ

เมื่อญวนเตรียมกำลังได้พร้อมแล้ว ก็เริ่มบุกขึ้นมาในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2388 ในขั้นแรกกองทัพเรือ 80 ลำเข้าสู่อ้อมที่ค่ายที่เขมรไปตั้งรักษาตามทางไว้ที่แพรกสนนใจ ที่คลองโพลัก แยกไปทั้ง 2 ตำบล ในขั้นต่อไปญวนได้ยกทหารเรือ 22 ลำ กำลังทหาร 700 คน ขึ้นไปทางเหนือไปที่ค่ายที่รักษาอยู่ที่กะพงตะแบก ค่ายนี้พระยาปลัด-ธรรมาเดโช พระยาเสนาธิบดี พญาวงษาอันจิต และกำลังทหารไม่มากอยู่รักษาค่ายโดยสู้รบกับญวน ยิงถูกทหารญวนตาย 11 คน ส่วนทางฝ่ายเขมรเสียเจ้าเมืองแก้วและทหารอีก 2 คน ญวนยกกำลังเพิ่มเติมอีกเป็นเรือรบ 36 ลำ และกำลังทหาร 2,500 คน กองทัพญวนยกมาทั้งทางบกและทางเรือ พระยาพระเขมรเห็นเหลือกำลังที่สู้รบได้จึงถอยมาตั้งอยู่ที่บ้านตรุญ ญวนจึงได้เข้ารักษาค่ายกะพงตะแบกอีกแห่งหนึ่ง ส่วนทางจโรยตะบองญวนยกขึ้นมาถึงเกาะกันเหวี่ยงเหนือแพรกไป พระยากลาโหม พระยาโยธาสงคราม จัดกองทัพเข้าต่อสู้ยิงปืนหามแล่นถูกญวน ถอยไป แต่ยกทัพหนุนขึ้นมาอีกประกอบด้วยเรือรบ 162 ลำ ทหารประมาณ 1,500 คน นายทัพนายกองเรือญวนได้สู้รบทหารตาย 12 คน จึงถอยออกมาอีกไปขึ้นบกเขาลอมค้ายจโรยตะบองฟากตะวันออกและเพิ่มกำลังขึ้นเรือย ๆ หลวงพิบูลเทพ พระยาพระเขมร และกำลังทหาร 400 คนเศษ จึงพากันถอยร่นมาช่วยพระยากลาโหมทางฟากตะวันตก ในการสู้รบครั้งนี้ปรากฏว่า พระยาวงษาสงครามเจ้าเมืองเป็ยมถูกปืน และทหารเสียชีวิตอีก 5 คน จึงพากันถอยทัพมาตั้งอยู่ที่ค่ายเป็ยมมีไช และขอกำลังทัพไปช่วย ญวนจึงได้ยึดค่ายทั้ง 3 แห่งได้ และถาญวนที่โคเมืองลาควน เมืองบาพนม เมืองสวายเคียมแล้ว จะยกขึ้นมาตีเมืองพนมเปญต่อไป

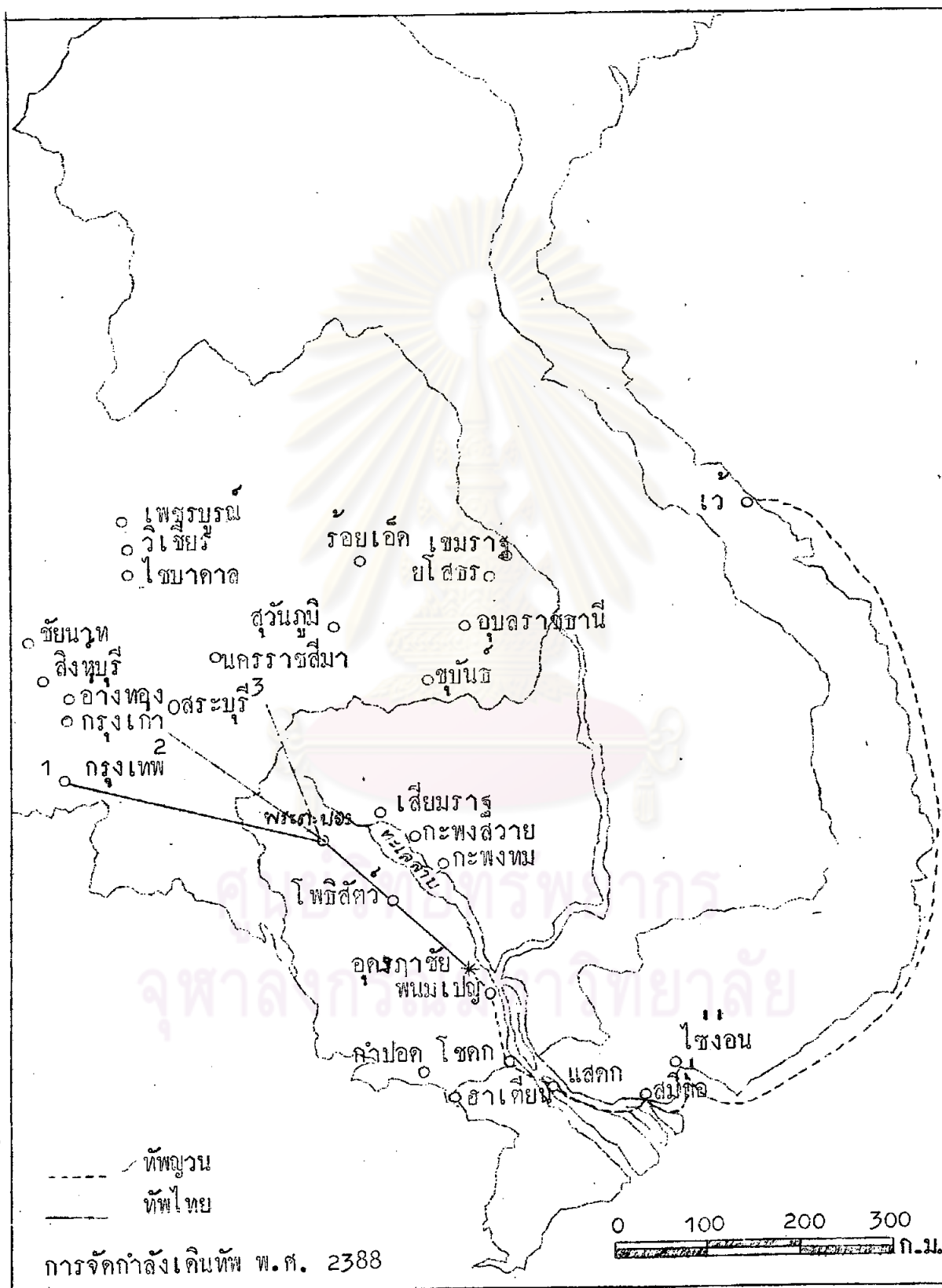
ฝ่ายองศาเตียงกุน แม่ทัพใหญ่จากกรุงเวียงคัมบัญชากองทัพเรือหลวง ไค้จักกำลังทัพ คือ ให้องศาโคเป็นแม่ทัพหน้า องท่าคานเป็นทัพหลัง ทั้ง 3 ทัพ ประกอบด้วยเรือรบใหญ่ 170 ลำ กำลังทหารประมาณ 6,000 เศษ ยกทัพขึ้นมาจนใกล้กรุงพนมเปญ ไค้ตั้งค่ายใหญ่อยู่เรียงรายตลอดแม่น้ำ ส่วนทัพใหญ่ขององศาเตียงกุนตั้งค่ายที่ตำบลโพพระบาท อันเป็นค่ายเก่าซึ่งนักองจันเคยมาตั้งอยู่ก่อน นอกจากนี้แม่ทัพผู้นี้ในองศาเลือกยกกองทัพยกตั้งที่ปากคลองวามะนาวแห่งหนึ่ง ในองศาไปตั้งค่ายที่ท่าคือ ท่าจะเรียกอีกแห่งหนึ่ง และจัดกองลาดตระเวนไปสืบราชการฝ่ายไทย-เขมร และได้ให้องศาชักกำลังกับเขมรขึ้นมาทำแผนที่เมืองเขมรทางน้ำสำรวจแม่น้ำลำคลองทุกตำบลจนถึงเมืองอุดรกาไสย ส่วนองศาไปเที่ยวกำกับเขมรทำแผนที่ทางบกสำรวจป่า และภูเขา เพื่อวางแผนการรบยกเมืองพนมเปญ และเมืองอุดรกาไสยต่อไป

แผนการรบฝ่ายไทย

ครั้นข่าวเรื่องญวนยกขึ้นมายึดค่ายต่าง ๆ ในเขตแดนเขมรฝ่ายเหนือและเตรียมโจมตีกรุงพนมเปญ เข้ามารั้งถึงกรุงเทพฯ ฝ่ายไทยไม่ไว้ใจราชการเพราะถึงแม้ว่าไค้จัดเตรียมกองทัพมาป้องกันเชิงเทินประตูหอรับไว้อย่างมั่นคงแล้วก็ตาม เรือรบกระสุนดินดำตลอดจนนายทัพนายกองฝ่ายไทยที่ประจำอยู่น้อย ถ้าญวนยกกำลังหนุนมามากจะเสียหวังที่ แต่เนื่องจากญวนนี้ประชาชนทั่วไรรู้ว่า กำลังทหารที่จะเกณฑ์ได้ไม่มาก ดังนั้นฝ่ายไทยจึงมีแผนการที่จะปลอन्नรักษาเขตแดนบ้านเมืองเขมรฝ่ายเหนือให้มั่นคงไว้เท่านั้น

การจัดกำลัง

เพื่อป้องกันการรุกรานของญวนที่จะขึ้นมาโจมตีกรุงพนมเปญ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ 1. เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพกับนายทัพนายกองคุมไพร่พลกองทัพกรุงเทพฯ และหัวเมือง กำหนดยกออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2388 2. ไทเกณฑ์กองทัพหัวเมืองกรุงเก่า 130 เมืองอ่างทอง 50 เมืองสิงห์ 78 เมืองชัยนาท 74 เมืองสระบุรี 830 เมืองวิเชียร 55 เมืองบัวชุม 55 เมืองชัยบาดาล 29 เมืองเพชรบูรณ์ 442 รวมนายทัพและไพร่พล 1,740 คน ให้พระยาพระ-

หลวงคุมกำลังเมืองกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองสิงห์ เมืองชัยนาท และเมืองสระบุรี เข้า
 กระบวนทัพ เจ้าพระยาบดินทรที่เมืองกระบินบุรี ส่วนกำลังเมืองเพชรบูรณ์ เมืองบัวชุม
 เมืองวิเชียร และเมืองชัยบาดาล ไหล่งไปสมทบที่กรุงหนมเปญ 3. ไทเกณฑ์กำลังหัว-
 เมืองทางตะวันออก คือ เมืองขุขันธ์ 1,326 เมืองศรีสะเกษ 1,322 เมืองเดชอุดม 226
 เมืองนครราชสีมา 815 เมืองอุบลราชธานี 673 เมืองยโสธร 500 เมืองเขมรราช
 988 เมืองร้อยเอ็ด 1,976 เมืองสุวรรณภูมิ 2,500 เข้ากระบวนทัพที่เมืองอุคงภาไชย
 4. ให้พระสุริยวงษา และหลวงจ่าณรงค์สาร เกณฑ์นายไพร่ในกองหลวงจ่าณรงค์สาร 100
 คน กับกองช่างพลายพัง 35 เชือก พร้อมควายควาญช้างอาวช เสี่ยงอาหารไปเข้ากระบวน
 ทัพเจ้าพระยาบดินทรที่กรุงหนมเปญ เพื่อให้พร้อมกับกองทัพเมืองเพชรบูรณ์ที่จะยกไปสมทบ
 ควาย

เจ้าพระยาบดินทรซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาการทัพที่มีประสบการณ์จากการรบกับญวนมา
 ถึง 3 ครั้ง ตระหนักดีว่าเมื่อมีการสงครามในเมืองเขมรคราวใด ไทยมักยกกำลังส่วน
 ใหญ่ ๆ เข้าไปไม่ใคร่ได้ เพราะขัดสนเสบียงอาหารทุกครั้ง ฉะนั้น คราวนี้จึงพยายามแก
 ไขเตรียมการล่าเลี้ยงให้ดีขึ้น และจัดการเสียแต่เนิ่น ๆ ก็ ได้ให้พระยาราชสุภาวดีไป
 ตั้งคอกยล่าเลี้ยงเสบียงอาหารกระสุนดินดำอยู่ที่เมืองกระบินบุรี ให้จมนัสรว เพชภักดีไปตั้ง
 อยู่ที่ทาสวาย คอยรับขบวนส่งล่าเลี้ยงต่อไปยังเมืองพระตะบอง

การรบกับญวนตอนที่ 4 พ.ศ. 2388

ขณะเดินทัพถึงอรัญประเทศเพื่อมุ่งสู่เมืองอุคงภาชนั้น เจ้าพระยาบดินทรประสพ-
 อุบัติเหตุถูกดินปืนปัดคันลูกกลวงแขนขวาเนื้อแตกถึง 3 แผล ยาวแผลละ 3 นิ้ว ถึง 4 นิ้ว
 แผลควมมีหัวใจของนักรบจึงแข็งใจเดินทางต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบข่าวนี้ด้วยความวิตก โปรดให้จมนัสรวีร์ภักดีออกไปฟังอาการ ซึ่งในที่สุดก็หายเป็น
 ปกติ แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาบดินทรเป็นหัวใจและมันสมองในการทำสงครามกับญวน
 บังคับบัญชานายทัพนายกองชาวไทยและเขมรทุกทัพทุกกองได้เรียบร้อย

ในระหว่างที่กองทัพไทยยกออกมา ญวนได้รุกขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2388 ซึ่งเป็นระบะนำทวม ประชาชนในเมืองไมโครมีที่อาศัย ได้รับ ความลำบากอยู่แล้ว ดังนั้น ฝ่ายญวนจึงได้เปรียบเพราะสามารถนำเรือรบบุกเข้ามาได้สะดวก โดยแยกเป็น 2 ทาง คือ องโบไทยยกทัพเรือมาทางแหลมจโรยจรงมโตเมืองพนมเปญ และอง เหากงยกกองทัพเรือแยกขึ้นมาโจมตีค่ายไทยที่หน้าเมืองพนมเปญ ได้เข้าล้อมยิง ค่ายพระยาชัยวิชิต พระยาณรงค์วิชัย พระพรหมบริรักษ์ได้อย่างถนัดนัก ฉะนั้น แมก่าลัง ไทยกับเขมรจะมีรวมตัวกันถึง 5,000 คน ก็ต้องแตกพ่ายยับเยิน พระยาชัยวิชิต พระยาณรงค์วิชัย พระพรหมบริรักษ์ นำนักรบถ่วงลอยขึ้นไปเมืองอุคงภาศัย ญวนเห็นได้ทีก็ไล่ติดตามฆ่าฟันไทยที่แตกหนีมานั้นล้มตายประมาณ 2,000 คน เพราะฝ่ายไทยไม่มีเรือที่ขน ทหารยกถอยขึ้นไปทางเหนือได้ มีแต่เรือเล็ก ๆ ฉะนั้น พวกที่ไม่ได้เรือต้องบุกนำหนี ญวนจึงเอาเรือไล่ฆ่าฟันไคถนัด และญวนเข้ายึดเมืองพนมเปญ เมืองกะพงหลวงกับค่ายไทย ที่จโรยจรงวา และที่เกาะจัน เป็นอันว่าญวนตีฝ่าแนวป้องกันทางใต้ของเขมรตอนเหนือได้ สำเร็จ

เจ้าพระยาบดินทรจัตติให้พระยาณรงค์วิไชย พระพรหมภักดี ยกกระบัตร์ และก่าลัง ทหาร 1,000 เศษขึ้นมารักษาเมืองโพธิสัตว์ ตลอดจนปากน้ำเมืองโพธิสัตว์ ปรากฏว่า ญวนยกตามขึ้นถึงกะพงหลวง เรือรบ 40 ลำ เรือแองโงแงทราย เรือโกธอนอีก 200 ลำ และก่าลังทหารประมาณ 10,000 เศษ โดยแบ่งกองทัพเข้าโจมตี 2 ครั้ง ไลรบกองทัพ เรือเมืองนคร เดียมรารัฐซึ่งอยู่ที่ปากน้ำเมืองอุคงภาศัยจนต้องถอยเข้ามาทางทะเลสาบ และ ญวนติดตามมาอย่างไม่ลดละ ฝ่ายไทยเกรงญวนทุมก่าลังจู่โจมเมืองอุคงภาศัย แต่ที่จะ ถอยไปตั้งอยู่ที่เมืองพระตะบองนั้น ไม่สามารถทำได้ เพราะนำทวมและขาดแคลนเรือมัน- ทุกกองทัพไป จึงได้เตรียมแผนการรบไว้รับศึกญวน ด้วยคาดว่าญวนคงยกมาตีเมืองอุคง- ภาศัยทั้งทัพยกทัพเรือ แต่เมื่อพิจารณาเส้นทางแล้ว ทางเรือ่นั้นเป็นทางอ้อม ฉะนั้น กอง ทัพบกญวนที่ขึ้นจากเรือและเดินบกตีป่านั้นคงถึงก่อน จึงให้เตรียมทัพข้างในกองหลวง- จำนงคชสารไว้รับทัพบกญวนให้แตกไปกองทัพเรือจะมาสมทบโจมตีเมืองอุคงภาศัย

ฝ่ายญวนยึดได้เมืองพนมเปญแล้ว อองคาเตียนกุนแม่ทัพญวนได้จัดให้จตุตถเจ้าเมือง
 ไชยคณุมกองทัพอั้ง 5,000 คน มุ่งหน้าไปตีเมืองอุคงภาศัย เมื่อวันที่ 25 กันยายน จตุตถเจ้าเมือง
 กาลังโห่งลันบินคุมทหาร 1,000 คน ยกทัพเรือไปตั้งเป็นกองคานอยู่ที่ท่ากระพงหลวง
 กองทัพญวนนั้นยกมาทางเรือออกจากกรุงพนมเปญตอนดึก กำหนดवारุงเช้าถึงวัดแก้วริมลำแม่น้ำ
 ป่าสัก และขึ้นบกที่นั่นแยกกันเดินทัพเป็น 2 ขบวน โดยองอินญู องเตกคอง ลันบิน คุม
 กาลัง 2,000 คน เดินบกไปตามชายป่าแห่งหนึ่ง จตุตถเจ้าเมืองไชยคณุมกาลัง 2,000
 คน ยกไปอีกทางหนึ่ง เพื่อเข้าตีเมืองอุคงภาศัยพร้อมกันทั้งสองคาน

ฝ่ายไทยซึ่งได้เตรียมกองทัพข้างไว้รับศึกญวนนั้น เมื่อญวนยกเข้ามาใกล้เมือง
 อุคงภาศัย ยังไม่ทันจะตั้งค่ายซุกสนามเพลาะ ไทยยกกองข้างเข้าบุกโจมตีทหารญวนซึ่งแม่
 ทัพให้แยกกำลังเป็นปีกกาลอมยิงข้าง แต่ไม่สามารถทำได้ เพราะกองทัพข้างบุกอย่าง
 รวดเร็วไล่แทงทหารญวนระส่ำระสายอลหม่านหมด ประกอบกับพลเดินเท้ายกมาหนุนด้วย
 ทัพญวนจึงแตกยับเป็นหนีลงเรือไป ไทยได้ทีก็รุกไล่ต่อไปจนถึงปากคลองที่จะขึ้นไปเมือง
 อุคงภาศัย จึงได้หยุดคิดตาม และจัดการตั้งค่ายป้องกันทางที่จะเข้าคลองไปเมืองอุคงภาศัย
 3 ค่าย คือ ให้พระยารัตนาวิเศษ (จิตร) เจ้าเมืองสวายบุรีรักษาปากคลองที่จะไปเมือง
 อุคงภาศัยค่ายหนึ่ง ที่คลองกะพงหลวงให้หลวงสมบาศาลบุรีรักษาค่ายหนึ่ง และที่ปาก
 คลองพระยาภาตั้งป้อม 3 ป้อม ชักปีกกาลึงกันให้พระส่ำแดงฤทธิรงค์ พระณรงค์ฤทธิเดช
 พระพิมาย ซึ่งคุมทัพเมืองนครราชสีมาและหลวงอินทรคชลักษณ์ซึ่งคุมทัพเมืองนครเสียมราฐ
 อูร์รักษา นอกจากนี้ ยังได้จัดให้พระยาพลกรมการเมืองพระตะบองคุมกำลังกองทัพพระตะ
 บองยกหนุนไปตั้งที่เมืองบาที่อีกแห่งหนึ่ง และจัดให้หมีกาลังส่วนหนึ่งลงไปตั้งที่ริมแม่น้ำป่าสัก
 ทางจะไปเมืองไชยคณุมอีกด้วย ส่วนพระยาจตุรงค์นรินทร์วิชัยคุมทัพเมืองสุรินทร์ เมืองลาดปะ
 เอี้ยไปตั้งที่เมืองไพรกระบาท และพระยาเกล้าโหมขาวเขมร พระยาธรรมมาเคไชยคุมกอง
 ทัพเขมร เป็นกองโจรให้แยกย้ายกันเที่ยวปล้นเสบียงอาหารที่ญวนจะส่งมาที่บริเวณเกาะแดง
 ใกล้คลองวามะนาว อนึ่ง เจ้าเมืองกะพงสวายซึ่งถอยขึ้นไปอยู่เมืองอุคงภาศัยนั้นให้กลับ
 มารักษาอยู่ที่เมืองกะพงสวายตามเดิม

นับตั้งแต่นั้นมาแพทเมืองอุทงกาชัย และทยลงไป ทนไปรวบรวมกำลังกันตั้งมั่นที่
กะพงหลวงเหนือกรุงพนมเปญเล็กน้อย ครั้นไทยรุกไล่ลงไปและตั้งค่ายคอบ้องกันไว้อย่าง
แข็งแรงเช่นนั้น ญวนชักทอถอยที่จะตีหักกองทัพของเจ้าพระยาบดินทร์ ควยเกรงว่าจะต้อง
เสียผู้คนและศาสตราวุธอีกมากมาย จึงคิดเปลี่ยนนโยบายใหม่ คือ เลิกความคิดที่จะเข้า
ครอบครองเขมรควยกำลังรพล หันมาใช้นโยบายเกลี้ยกลอนนักร้องดวงให้ยอมขึ้นแก่ทั้งสอง
ประเทศเหมือนเมื่อสมัยนักร้องจีน ฉะนั้น ญวนจึงส่งทูตมาขอเจรจากับเจ้าพระยาบดินทร์
ในชั้นแรกเป็นแต่เสนอให้นักร้องดวงมีหนังสือไปถึงญวนขอนักองมารดาและญาติพี่น้องที่ตกอยู่
ในความคุ้มครองของญวนคืน ญวนรับว่าถ้าจะไปจะจัดการส่งมาให้ เป็นการล่อใจนักร้อง-
ดวง แต่เจ้าพระยาบดินทร์เห็นว่าจะเป็นการล่อใจของญวนให้ฝ่ายไทยกับเขมรประมาท จึง
ไม่ได้โต้ตอบประการใด⁽¹⁾ แต่ญวนไม่ละความพยายามที่จะเสนอเรื่องนี้แก่เจ้าพระยา-
บดินทร์และนักร้องดวงอีกหลายครั้ง อ้างว่า

... จ้าวเวียตนามให้โบขุนนางผู้ใหญ่มีหนังสือบังคับมาถึงญวนผู้ใหญ่ แม่ทัพนาย-
กองว่า จ้าวเวียตนามมีน้ำพระทัยกว้างขวางยกโทษบันดาขุนนางพญาพระเชเมน
แล้วจะส่งนักมานคากับบุตรภรรยาให้กับพระองค์ดวง จะไคมาอยู่พร้อมมุนกัน พระ-
องค์ดวงจะไคครอบครองบ้านเมือง ราษฎรเขมรขอบขันทเสมาให้อยู่เย็นเป็น-
สุขขพึงบุญกรุงเวียตนาม หมั้นป้อยารูชาด และให้ขุนนางพญาพระเชเมนตำราราชการ
ควยพระองค์ดวงเป็นปรกติ อย่าใ้หัวใจเคลือบแคลงกลัวคอง...¹

(1) ในเรื่องนี้ (Lecière) ไคกล่าววว่า ฝ่ายไทยเป็นผู้เสนอสันติภาพก่อน แต่ญวน
ปฏิเสธ ภายหลังเห็นเขมรเข้มแข็งจึงเป็นฝ่ายเรียกร้องสันติภาพ แต่คราวนี้ไทยปฏิเสธ
หลักฐานข้อหนึ่งซึ่งยืนยันว่าญวนเป็นฝ่ายเสนอการผูกไมตรีก่อน คือฝรั่งเศสเริ่มรุกรานญวน
ญวนต้องการถอนกำลังจากเขมรไปหนุนที่เมืองญวน จึงต้องการยุติสงครามในเขมรกับไทย

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 11. จ.ศ. 1207. คัดบอกเรื่องญวนขอเป็น
ไมตรี.

นักองคฺวไมกฺลาเจรจากับญวนเอง จึงมาปรึกษากับเจ้าพระยาบดินทร ในขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทรคงจะพิจารณาเห็นว่าไทยจะสนับสนุนเขมรไปไค้ไม่เท่าไร ควฺยไทยปกครองไค้ถนัดถนี้แต่เขมรตอนเหนือซึ่งคอนชางกันดาร จะช่วยทำนุบำรุงเมืองเขมรทางเศรษฐกิจ เชน สงเสมียงอาหารให้ไค้ไมไครจะไค้ ฉะนั้น เขมรจึงตองอาศัยลูกคาวญวนซึ่งไค้เรือไป มาตามล่าน้ำโขงและป่าสักเป็นเสนทางคมนาคมติดตอไปมาไค้สะดวก ฉะนั้น ในไมชากการ คาวชางทางกรุงพนมเปญก็เจริญขึ้น เขมรที่บริเวณพนมเปญไปมาคาวชางที่บริเวณเมืองโชดก และเมืองญวนไค้ ญวนก็ไมขัดขวาง เมื่อไมมีการศึกสงครามแล้ว ไมชากก็หายกันดาร เพราะอาศัยการคาวชางกับญวน พวกเขมรก็จักจะพอใจติดตอกับญวน อยางไรก็ตาม เขมรตอนเหนือที่ติดตอกับไทยยังกันดารอยุ เพราะการทำให้ไรยังไมไค้ผลเพียงพอ ฉะนั้น ถ้าไทยไมผอนผันยอมให้เขมรทำไมตรีกับญวนเสีย ไมชากพวกชนนางเขมรและไพรบ้านพลเมือง ก็จักกลับไปนิยมนญวนอีก ควฺยเหตุทางเศรษฐกิจบังคับเช่นนี้ ไทยจึงยอมให้นักองคฺวมีหนังสือไปถึงญวน องกำทรายคายทานถือ-เหียบเปียนคายหกศรี องทำทานคายทานถือบิโน-เหือง

... ควฺยพญาพระเชเมนหัวเมืองทั้งปวงเกิดความอริวิวาทกับญวน แต่ปีก่อน พญาพระเชเมนทั้งปวงพรอมกันจึงบอกขอเราออกมา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอยูหัว ณ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหมอมให้เราออกมาครอบครองบังคับบัญชา พญาพระเชเมน อนุาประชาราษฎรหัวเมืองทั้งปวงนั้น ขอสติปัญญาองทั้งสองช่วยทำนุบำรุงกราบทุลเจ้าเวียตนามให้ เราไค้พึ่งบุญบารมีพระนะครใหญ่ทั้งสอง ราษฎรไพเราะซาแนนดินขอบขันทเสมาจะไค้อยุเย็นเป็นสุขช ควฺยพญาพระเชเมนหัวเมืองทั้งปวงเป็นคนโงเงาโคนเซลาทหารูผิดชอบไม รับประทานโทษเสียเถิด...¹

¹ เรื่องเดียวกัน.

ญวนเห็นว่านักองคหวงจะยอมตามจึงรื้อค่ายที่ท่ากะพงหลวง ค่ายเกาะจีน และค่ายที่ปากคลองพระยาฤาเสี และถอยลงไปตั้งที่ราชการที่กรุงพนมเปญ เพื่อให้ไทยกับเขมรเห็นหาที่อันสุจริตในข้อเสนอนี้จะสงบศึก พร้อมกันนั้นได้จัดการส่งนักองมารดาและบุตรมาไว้ในกองคหวง แต่เจ้าหญิงเขมรทั้งสามนั้นยังยึดตัวไว้ที่พนมเปญพร้อมกับเสนอขอแลกเชลยญวนแขก (จาม) 44 คน ที่ไทยเขมรจับไปเป็นเชลยเมื่อคราวรบกันที่เมืองพระตะเพิง เมืองกระมวลสาริมลำน่าน้ำปาสัก นอกจากนี้ ยังยื่นข้อเสนอนักองคหวงส่งหนังสือไปถึงพระเจ้าเวียตนามขอรับพระราชทานอภัยโทษแทนพวกขุนนางและราษฎร เขมรที่กระทำผิด และขอเป็นเมืองขึ้นยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้แกญวนดังเดิม

ไทยและเขมรต้องพิจารณาอยู่หลายเดือนกว่าจะเชื่อว่าญวนเสนอมาโดยสุจริตใจ และกินเวลาหลายเดือนกว่าจะตกลงกันได้ ยิ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วไม่ทรงเชื่อเลย เพราะญวนโค่นล้มกษัตริย์พล เสนิยงอาหาร เงินทองเป็นจำนวนมากมายเพื่อหวังครองอำนาจทางการเมืองในเขมร โฉนจึงจะมาขอสงบศึก ทรงมีพระราชดำริในเรื่องนี้ว่า

... ถ้าจะให้คิดไปตามการแล้ว วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่านคิดแต่จะเอารัดเอาเปรียบเสียทุกครั้งทุกที ... ซึ่งญวนมาชวนพูดเป็นทางไมตรีนั้น เหตุอันใดญวนสู้รบฝีมือท้าวท้าวฝ่ายเราไม่ได้หรือ ญวนจึงพูดเป็นทางไมตรี คิดให้เห็นความกอน ที่ญวนให้นักมารดาบุตรภรรยาของคหวงมานั้น ญวนคิดแล้วว่าจะยึดเอานักมารดาภรรยาพระองค์คหวงไว้หาทองการไม่ ต้องเสียข้าวเกลืออี่ปะเปลา ๆ ส่งมาให้เสียดีกว่า ญวนโหมาก็จะให้ผูกพันพระองค์คหวงเอาเป็นของญวน ทั้งจะโค่นชาวโค่นเป็นทางพูดต่อไป เขมรจะได้เห็นความคิใหม่จะล้างความคิดเก่าด้วยใจมั่นมางทำกับเขมรยับเยิน เขมรจึงได้แตกราวจากญวน ซึ่งญวนว่าให้พระองค์คหวงแต่งพระยาพระเขมรคุมสิ่งของไปถวายเจ้าเวียตนาม แล้วให้หนังสือไปขอเจ้าหลานผู้หญิงซึ่งตกอยู่กับญวนนั้น ทรงพระราชดำริไม่เห็นวญวนจะให้เจ้าหญิงมา ญวนจะเอาไวแรงแผนดินเขมรเล่นมิดีหรือ ถ้าโหมาก็เหมือนให้เมือง-

เขมรเสียเหมือนกัน ด้วยญวนได้ผลประโยชน์ในเขมรเป็นอันมาก โดยความรัก
เมืองเขมร ผู้ลงทูตรอนเสียบียงอาหารร่ำพลขึ้นมารักมากคึกตามจะเอาเมืองเขมรคืน
ไพร่พลมตายเสียเป็นอันมาก ญวนก็มีที่รู้มานะเสียตายทูตรอนจะให้เจ้าผู้หญิงมา
งาย ๆ ที่ไหน ซึ่งพระองค์ควงพุกไปกับญวนว่าจะมีหนังสือเข้ามาขอญวนแขกยัง
ทานเสนาบดีก่อน ถ้าไปรักก็ได้ ถ้าไม่ได้ใน 3 เดือนจึงจะรู้แน่ ถึงกำหนด
แล้วญวนก็ลงมาฟังความ ถ้าจะได้พุกจากกับญวนต่อไปอีก ก็ให้พระองค์ควง
พุกว่า พระองค์ควงมีหนังสือไปยังทานเสนาบดีแล้ว ถ้าญวนส่งเจ้าผู้หญิงมาให้
อยู่กับพระองค์ควงพร้อมญาติวงศ์กันแล้ว พระองค์ควงได้จัดการบ้านเมืองเขมรให้
ไพร่บานพลเมืองโคอยู่เย็นเป็นสุขเหมือนเมื่อพระองค์เองเป็นเจ้าเมืองกับพุกา
ครั้งนั้น อยวาทแควญวนแขก 44 คนเลย ถึงญวนซึ่งโคส่งเขาไปไว้ ณ กรุงเทพ-
มหานครมากน้อยเท่าใดก็จะคืนให้ทั้งสิ้น...¹

ในตอนปลาย พ.ศ. 2388 ไทยยังไม่ทันจะคิดสนใจว่าจะสงบศึกหรือไม่ ฝ่าย
ญวนก็ได้ยื่นคำขาดว่าหากเขมรไม่ส่งพุกไปยังกรุงเวทภายในต้นปี 2389 แล้ว ญวนจะเปิด
ฉากทำศึกกับเขมรอีก เจ้าพระยาบดินทรจึงแนะนำให้เขมรส่งพุกไปตามที่ญวนเสนอมมา
และในขณะเดียวกันได้มีใบบอกเข้ามากราบทูลถวายขอวินิจฉัยต่อพระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ประการแรก การรบกับญวนซึ่งกินระยะเวลาต่อเนื่องถึง 14 ปี
ที่ผ่านมา นายทัพนายกองที่เชี่ยวชาญในศึกสงครามเสียชีวิตไปมาก นายทัพตลอดจนไพร่
พลที่ฝึกมาใหม่ ๆ นั้นยังไม่มีความชำนาญพอ ประการที่สอง เรื่องเสียบียงอาหารซึ่งเป็น
ปัจจัยสำคัญนั้นขาดแคลนอยู่เสมอ จึงเป็นอุปสรรคในการศึกสงคราม ประการที่สามพวก
เขมรเองมีท่าทีเบื้อหน้ายอส่งครามอันยึกเยื่อนี้ ถ้าไทยไม่ยอมรับขอเสนอในการเจรจา-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3
เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2504), หน้า 114 - 6.

สงบศึกครั้งนี้ หากเกิดศึกสงครามขึ้น เขมรอาจไม่ช่วยไทยอีก ซึ่งจะทำให้กำลังฝ่ายไทย
 หย่อนไป ยิ่งไปกว่านั้นถ้าไทยเกิดเสียที่แกญวนจะเสียเกียรติภูมิของชาติ เป็นที่อับอายขาย
 หนาแก่เขมรและญวน ในทางตรงข้ามเมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงผลที่จะได้จากการเจรจา
 สงบศึกอย่างหนึ่ง คือ แกญวนเสียสัตย์ไม่ทำตามข้อสัญญาที่ตกลงไว้ เขมรจะเห็นว่าญวนเป็น
 ฝ่ายผิดไม่ซื่อสัตย์สุจริต และต้องหันมาช่วยไทยรบกับญวนเป็นแน่ ทำให้กำลังฝ่ายไทยเข้ม-
 แข็งขึ้น ประกอบกับพระยาพระเชษฐาธิราชใหญ่ได้เข้าชื่อกันทำเรื่องราร้องขอให้เป็นไมตรีกับ
 ญวนด้วย เจ้าพระยามหินทรจึงตัดสินใจให้นักองครวงแต่งทูตไปกรุงเว และขอรับพระราช-
 ทานเขลยญวนแขก 44 คน ตามขอเสนอของญวนด้วย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยกับข้อวินิจฉัยของเจ้าพระยา-
 มหินทร เพราะเป็นผู้บังคับบัญชาที่พิถีพิถันกับเหตุการณ์และความจริง ใดดีกว่าทางกรุงเทพฯ
 จึงโปรดให้เจ้าพระยามหินทรจัดการตามที่เห็นสมควร แต่สิ่งที่น่าสังเกต คือ รัชกาลที่ 3
 ไม่ทรงพอพระราชหฤทัยในข้อเสนอของญวนนัก ดังปรากฏในกระแสพระราชดำริ ว่าด้วย
 ราชการบ้านเมืองเขมรว่า "ความข้อนี้นั้นทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าญวนมหินทรเคหาจะ
 ยอมให้พระองค์วงมีหนังสือไปตามคำอัยญวนก็รังเกียจใจอยู่ ด้วยกลัวว่าเมืองเขมรจะ
 ต้องเป็นเมืองขึ้นทั้งสองฝ่าย จะต้องหาพระราชอำนาจไต่สวนในสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม"¹
 อย่างไรก็ตาม การเจรจาสงบศึกได้เริ่มขึ้น

ผลของการรบ พ.ศ. 2388

จากการที่ญวนพ่ายแพ้ที่เมืองอคงภราชัย เป็นวิถีทางที่ชักนำไปสู่การเจรจาสันติภาพ
 ระหว่างไทยและญวนซึ่งต่างฝ่ายก็มีเหตุผลในการตัดสินใจครั้งนี้ สำหรับญวนนั้น เลิกความ
 คิดที่จะยึดครองเขมรไว้ในอำนาจด้วยกำลังนั้น ไม่ใช่ทำไมสำเร็จเพราะถูกไทยขัดขวาง
 อย่างเดียวไม่ แต่เป็นเพราะในตอนปลายรัชสมัยพระเจ้าเวียงตนามเทียวตรีนัน ญวนเริ่ม

¹ สมุดไทยคำ. หมายเลข 6. จ.ศ. 1207.

ถูกฝรั่งเศสรุกรานอีก คือใน พ.ศ. 2390 นายนวนวาเลอ ลาปีแยร์ (Lapierre) ได้ส่งเรือ ลาวิกตอริเออส์ (La Victorieuse) ^{ผู้บังคับการ} และยังมีนามว่า ริโกลต์ เดอ เจอญูยี (Rigault de Genouilly) นำหนังสือร้องคัดค้านจากรัฐบาลฝรั่งเศสมาถึงรัฐบาลญวน ขอให้รัฐบาลญวนให้เสรีภาพในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา ตลอดจนการประกอบพิธีศาสนาของพวกเขาริตชาวญวน แต่ขุนนางญวนที่เมืองกูรานไม่ยอมรับหนังสืออูญาน ต่อมาได้แจ้งแก่ฝรั่งเศสว่าไม่สามารถจะส่งไปถวายพระเจ้าเหี้ยวครีได้ แต่ในขณะที่เจรจาด้วยเรื่องส่งหนังสือนั้น ฝรั่งเศสสังเกตเห็นว่า ที่นบ่อมและในเรือรบของญวนที่มีอยู่ในอ่าวกูราน สองสามลำนั้น เตรียมจัดทหารเตรียมรบ ตลอดจนให้เรือรบชักใบจะออกมารบกับฝรั่งเศส จึงยื่นเงื่อนไขแก่ญวนให้เรือรบหยุด ไม่เช่นนั้นฝรั่งเศสจะยิง แต่ญวนปฏิเสธ ฝรั่งเศสจึงเริ่มยิงก่อน จึงเกิดการรบกันขึ้น ในที่สุดญวนแพ ป้อมและเรือรบเสียหายมาก แต่ฝรั่งเศสยังไม่ได้ยกพลขึ้นบก เพราะมีกำลังไม่เพียงพอ จึงถอยเรือออกทะเลไปหมด ปฏิบัติการของกองทัพเรือฝรั่งเศสครั้งนี้ ทำให้ญวนทางกรุงเวทองตระเตรียมสะสมกำลังรีพล กระสุนดินดำไว้เป็นอันมาก เพื่อจะโคเอาไว้ต่อสู้กับฝรั่งเศสต่อไป ดังนั้น ญวนไม่ยอมยกมีศึกทางเขมรมาคิดพันอีกคานหนึ่ง จึงตัดสิ้นใจเจรจากับฝ่ายไทย

ส่วนไทยนั้นเป็นเพราะเห็นความจำเป็นทางเศรษฐกิจของเขมรที่ต้องพึ่งพาอาศัยการค้าติดต่อกับญวน ตลอดจนเหตุผลต่าง ๆ ดังที่เจ้าพระยาบดินทรไถ่กราบบังคมทูลตั้งกล่าวมาแล้วข้างต้น การเจรจาจึงเริ่มขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2388 โดยมีผู้แทนของฝ่ายไทย คือ เจ้าพระยาบดินทร และผู้แทนฝ่ายญวน คือ องค์ตาเตียนกุน ได้ทำสัญญาต่อกัน ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ คือ นักองดวงไคร้รับแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์เขมรโดยได้รับความเห็นชอบจากทั้งรัฐบาลไทยและรัฐบาลญวน ญวนจะส่งคืนบรรดาเจ้าหญิงเขมร คือ นักองมี นักองเกา และนักองสงวน กลับบ้านเมือง เป็นการแลกเปลี่ยนกับเชลยญวนและแขก 44 คน ซึ่งถูกไทยจับไปในคราวรบที่เมืองพระตะพัง และเมืองกระมวลสอ นอกจากนี้ ตามสัญญาญวนจะถอนทหารออกจากเขมรทันที ส่วนไทยจะยังอยู่ช่วยจัดการบ้านเมืองเขมรให้เรียบร้อยก่อนจะถอนทหารไป เขมรไค้มอบพลต่าง ๆ ที่ญวนยึดไปกลับคืนมา คือ เมืองพระตะพัง เมืองตรังไคร้ตราด เมืองกระมวลสอ เมืองตึกเขมา เมืองอุมอ เมืองเปียม และเมือง-

โชคก ฝ่ายไทยก็ยื่นยันในสิทธิการครอบครองเมืองเสียมราฐ เมืองพระตะบอง นอกจากนี้
 นี้ เขมรรับรองเป็นลายลักษณ์อักษรในการยอมยกเมืองทองเลเวป และเมืองมโนไพร ซึ่ง
 ไทยได้เข้าครอบครองตั้งแต่ พ.ศ. 2357 ไทแก่ไทย นักองคควงกล่าววว่า "ไทยนั้นเข้ม
 แข็ง และข้าพเจ้าออนแอ ดังนั้น ข้าพเจ้าถูกบังคับยอมยกเมืองเหล่านี้ให้"¹

สัญญาฉบับนี้ได้รับสัตยาบันในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2389 และการแลกเปลี่ยน
 เสนอก็เป็นไปตามเงื่อนไข พระราชบัญญัติ พระยายมราช คุมญวนแขก 44 คน ส่งไปให้
 องค์ดาเคียงกุนที่ค่ายเมืองพนมเปญ แม่ทัพญวนก็ได้ให้ลงบันดิน องจูชีว องภู องจันเกว นำ
 เจ้าหญิงมาส่งเช่นกัน นักองคควงได้รับแต่งตั้งเป็นกษัตริย์จากรัฐบาลทั้งสองฝ่ายใน พ.ศ.
 2390 โดยญวนตั้งให้เป็น "กาวมานกวัตเวือง" ทางฝ่ายไทยได้ตั้งให้เป็น "สมเด็จพระ-
 หาริรักษรามาชิตี" จึงเป็นอันว่าอันนัมสยามยุทธซึ่งยึดยึดตั้งแต่ พ.ศ. 2376 - 2390
 เป็นอันสิ้นสุดลงด้วยสนธิสัญญาที่รับรองฐานะความเป็นเจ้าอธิราชเหนือเขมรของทั้งไทยและ
 ญวน ซึ่งเท่ากับรักษาสถานะเดิม (Status quo) ของทั้ง 2 ฝ่ายไว้ ดังนั้น เขมรจึง
 ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้งสองประเทศตั้งแต่นั้นมาโดยส่งให้ไทยปีละครั้งและญวน
 3 ปีต่อครั้ง

¹ Adhémar Leclère, Histoire du Cambodge (Paris : Paul Geuthner, 1914), p. 434.